

АНАЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ — термін, яким позначають два пов'язані між собою напрями у філософії: логічний позитивізм та його істотно видозмінене продовження — лінгвістичну філософію. Хронол. межі А. ф. — поч. 1920-х — 1960-і рр. У ширшому значенні висловом «А. ф.» позначають ту манеру сучас. філософування, яка пов'язана з підвищ. увагою до способу висловлювання думки, до аналізу й уточнення значень і смислів. Одним із джерел логіч. позитивізму стали філос. праці Б. Рассела, особливо «Наше знання зовнішнього світу» (1912) та «Філософія логічного атомізму» (1918). Б. Рассел, заперечивши ідеаліст. онтологію Ф. Бредлі (духовна єдність буття), прийняв плюраліст. онтологію: першоелементами всього існуючого є різномірні види буття — ознаки та відношення; тіла є складними утвореннями; першоелементи, доступні дослідникам у вигляді «фактів», не є ані ідеальними (суб'єктивними), ані матеріальними, а є нейтральними. Свою концепцію він називав «нейтральним монізмом». Засн. ідей логіч. позитивізму був також Л. Вітгенштайн. 1912 він прибув у Кембридж і почав співпрацювати з Б. Расселом. 1921 опублікував «Логіко-філософський трактат», що став своєрід. програмою логіч. позитивізму. Висловом «логічний позитивізм» у вузькому розумінні позначають філософію Віден. гуртка (виник у Відні на поч. 1920-х рр., до нього входили Р. Карнап, М. Шлік, О. Нейрат, Г. Фейгль та Ф. Вайсман). Але логіч. позитивістами називають не тільки членів Віден. гуртка, а й усіх філософів, які сприйняли його основоположні ідеї: до них зараховують «раннього» Л. Вітгенштайна, А. Айєра, А. Несса та Е. Негеля. Передусім Віден. гурток, лідерами якого були Р. Карнап та М. Шлік, сприяв популяризації системи ідей під назвою «логічний позитивізм» (іноді його називають неопозитивізмом), який у своїй основі є продовженням британ. емпіризму та позитивізму. Емпіризм у логіч. позитивізмі набув заверш. форм, і тому до нього цілком може бути застос. назва «емпіричний фундаменталізм». Важл. ознакою цього емпіризму є те, що він виступив у вигляді особливої концепції значення, в основу якої покладено принцип: тільки ті терміни, твердження, теорії тощо мають значення, які шляхом логіч. аналізу можуть бути зведені до базис. тверджень — тих, що фіксують безпосеред. досвід («фактичні», або «протокольні», твердження). Будь-які терміни чи твердження теорії, що їх не можна розкласти на такі «атоми», значення не мають — вони абсурдні (див. [Логічний позитивізм](#)). Будь-які складні висловлювання, істинність яких не може бути перевірена («верифікована») шляхом зведення до емпірич. тверджень (принцип емпірич. верифікації), значення не

мають: вони абсурдні. Такими є більшість філос. тверджень: вони метафіз. — їх не можна ані підтвердити, ані спростувати за допомогою фактів. До тверджень, позбавлених будь-якого значення, були зараховані також теологічні. Що стосується ціннісних чи нормат. тверджень (моральних та правових норм, інструкцій, команд тощо), то їхнє значення емотивне: за цими висловами стоять чиясь емоція або воля, висловлені у вигляді певної вимоги — щоб той, кому ці твердження адресовано, поведився саме так, а не інакше (т. зв. концепція емотивізму). Логіч. позитивізм об'єднує філософів, які мають спільну концепт. основу лише певною мірою. Окремі групи — близькі за принциповими позиціями до Віден. гуртка, напр., Львівсько-Варшавська школа, — розвивали свої специф. теми та підходи. Засновником Львівсько-Варшав. школи став К. Твардовський, який завдяки своєму видат. пед. хистові виховав у Львів. університеті покоління філософів та логіків. Найвідоміші з них — К. Айдукевич, Т. Котарбінський, С. Лесневський, Я. Лукасевич, В. Татаркевич. Згодом К. Твардовський став ректором Львів. університету, заснував Польське філос. товариство; завдяки йому Львів став впливовим осередком А. ф. у Польщі. Видат. представником Львів.-Варшав. шк. А. ф. був К. Айдукевич, який розвивав тему неможливості досягти ідеал. перекл. з однієї нац. мови на ін. (див. [Релятивізм лінгвістичний](#)). А. Тарський народився в Польщі, вивчав математику у Варшав. університеті, емігрував у США 1939, став відомим передусім завдяки праці «Поняття істини в формалізованих мовах», 1935 (див. [Істина](#)). Пізніше на основі позитивіст. та аналіт. традиції, але під впливом прагматизму, в польс. філос. семантиці наголос переносять на прагматику: це стає основою т. зв. праксеології, у якій оцінка значення будь-якого вислову здійснюється з погляду того, що за допомогою цього вислову ми практично робимо (див. [Семантика філософська](#)).

Лінгвіст. філософія — це досить широкий філос. рух, започатк. у 1930-х рр.; його осн. центрами стали Кембридж та Оксфорд. Лінгвіст. філософію здебільшого вважають варіантом А. ф. (хоча іноді їх протиставляють, звужуючи поняття останньої до традиції логіч. позитивізму). Засн. лінгвіст. філософії вважають «пізнього» Л. Вітгенштайна. 1929, повернувшись до Кембриджа, він почав переглядати свою філос. концепцію, сформульовану в «Логіко-філософському трактаті». Нову концепцію він розробляв протягом 15 р., поширюючи відповідні ідеї переважно серед своїх учнів. Лише після смерті Л. Вітгенштайна опубл. кн. «Філософські дослідження» (1953), і його ідеї стали відомими ширшому колу філософів. У період розробки

нових ідей учений зазнав певного впливу неореалізму Дж. Мура, що ґрунтувався на реабілітації «здорового глузду». Суть цього підходу полягала у новій теорії значення. У «Логіко-філософському трактаті» концепція значення ґрунтувалася на відношенні іменування («референції»): значенням будь-якого вислову був певний об'єкт — емпірич. чи теор. (абстрактний). У «Філософських дослідженнях» таке розуміння значення оголошується хибним. Стверджується, що значення є не предметом, а способом застосування вислову. Це справді відповідало практиці мовознавців, які, подаючи значення того чи ін. вислову в словниках, описували спосіб його застосування. Л. Вітгенштайн, відповідно до лінгвіст. теорії (Ф. де Соссюр), також розрізняв мову й мовлення. Він показував це на прикладі гри в шахи, де правила — це мова, а партії, які розігрують гравці, — мовлення. Звичайно, самі правила виникли внаслідок того, що люди почали грати й домовилися щодо правил використання фігур, але оскільки правила виникли, то з'явилася відмінність між самими правилами та їх використанням. Цю аналогію з грою було узагальнено: різні значення вислову — це наслідок того, що люди грають у різні мовні ігри. Єдиного догматично замкненого поняття значення не може існувати, оскільки не існує індуктивно визначеного поняття гри. Ігри настільки різноманітні, що поняття гри не можна одержати, перерахувавши набір обов'язк. спільних ознак для всіх ігор. Вони виявляють лише сімейну спорідненість — наявність перехресних, а не спільних ознак. Мовні ігри — наслідок різних видів люд. діяльності, різних форм життя. Люд. діяльність — використання різних речей, пристосування їх для виконання тих чи ін. функцій — і є джерелом значення, яке ці речі мають для нас. Розуміння значення як способу застосування означало принципову зміну у філос. семантиці — перехід від т. зв. реаліст. семантики до прагматичної. У семіотиці прагматика, таким чином, мала охопити також семантику. Із цих позицій деякі з принципів логіч. позитивізму — передусім емпірич. фундаменталізм разом із принципом емпірич. верифікації — перестали вважати джерелами значення. Метафізика та філософія ставали одним із можливих видів мовних ігор. Звичайну мову більше не оцінювали як недосконалу (у порівнянні зі штуч., символічною, пристосованою для логіки й математики). Більше того, оскільки первин. мовою була звичайна мова (спец. мови виникли на її ґрунті), то аналіз повсякден. мови допомагає зрозуміти мову спеціальну, термінологічну. Значення того чи ін. терміна слід розглядати з погляду історії його використання. Усе це окреслює те місце, яке в лінгвіст. філософії зайняли повсякденна мова та аналіз повсякден. застосування висловів для виявлення (часто прихованих, неусвідомлених) значень. Лінгвіст. філософія має ще іншу паралельну назву — «філософія звичайної мови» (Ordinary Language Philosophy). Нова концепція значення розширила межі застосування

філос. аналізу: будь-які види мовної практики (мова науки, повсякденне, худож.-літ., філос., ідеол. та ін. мовлення) можуть бути предметом аналізу та пояснення. Аналіз застосування того чи ін. вислову в контексті певного темат. дискурсу — наук., етич., ідеол., політ. тощо — дає змогу прояснити саме цей вид дискурсу. Будь-який вид «мовної гри» (форма життя, сфера культури, вид діяльності) має свої власні критерії значення й смислу. Завдання філос. аналізу полягає не у нав'язуванні власного критерію смислу чи раціональності, а в поясненні різних видів діяльності відповідно до тих критеріїв смислу та раціональності, які прийняті в них. Методолог. обмеженість лінгвіст. філософії полягає в тому, що будь-який аналіз застосування висловів має відбуватися в певних контекстах, а це, зрештою, веде до тих чи ін. способів розуміння інтелект. традицій, у ширшому плані — культур та цивілізацій («життєвих світів»), тобто до переходу від лінгвіст. філософії до [герменевтики](#). Фактично т. зв. критична герменевтика охопила здобутки лінгвіст. філософії та вийшла поза її вузькі межі. Даючи заг. оцінку А. ф., слід зауважити, що вона була поворотом у філософії, який зруйнував уявлення, що мова — слухняне й пасивне знаряддя мислення: у 2-й пол. 20 ст. жоден філос. напрям, жоден філософ не може нехтувати цим фактом. В Україні (як і в СРСР узагалі) до А. ф. вперше звернулись у 60-х рр. Це пов'язано передусім з дослідж. М. Поповича (т. зв. логічна семантика — логіч. аналіз значень у душі логіч. позитивізму). Наприкінці 60-х рр. В. Лісовий опублікував кілька статей, присвячених критиці Стросоном теорії дескрипцій Б. Рассела та проблемі значення як способу застосування висловів, а також написав (під керівництвом М. Поповича) дис. на тему «Логіко-філософський аналіз повсякденної мови» (захистив 1971), в основі якої — прагматична концепція значення. У 70-80-х рр. у рад. філософії переважала поверхова критика «семантичної буржуазної філософії». Нині в Україні з'являються окремі публікації (переважно статті), присвячені А. ф., що спираються бодай на часткове знання джерел. Важливою щодо цього є публікація українською мовою «Логіко-філософського трактату» і «Філософських досліджень» Л. Вітгенштайна. І все-таки залишається помітним той факт, що сучасна інтелект. культура в Україні не ґрунтується на врахуванні «уроків» А. ф. Хоча врахування цих уроків є важливим з огляду на попередню традицію есенціалізму в мисленні, успадковану від геґельянства через посередництво діалектичного матеріалізму.

Рекомендована література

1. R. Rorty. The Linguistic Turn. Chicago; London, 1967;
2. E. Tugendhat. Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie. Frankfurt am Main, 1976;
3. M. Dummett. Origins of Analytical Philosophy. London,

1993. Аналитическая философия: становление и развитие. Москва, 1998.

В. С. Лісовий

Бібліографічний опис:

Аналітична філософія / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-44039>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).